Teka Kom. Pol.-Ukr. Związ. Kult. – OL PAN, 2010, 125–132

ДО ІСТОРІЇ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ЗНАНЬ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ В ПОЛЬЩІ У 1960–1970-ИХ РР.

Михайло Лесів

Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)

Streszczenie. Po II wojnie światowej język ukraiński był językiem ojczystym ok. 300 tys. obywateli Polski z ukraińską świadomością narodową. Do 1956 r. nie było możliwe nauczanie języka ukraińskiego w szkołach. W latach późniejszych szkoły ukraińskie w Polsce także nie były mile widziane. W tych okolicznościach ogromna rolę w rozpowszechnianiu informacji o Ukraińcach w Polsce odegrał ukraińskojęzyczny tygodnik „Nasze Słowo", ukazujący się od 1956 r. W piśmie tym opublikowano szereg artykułów dotyczących języka ukraińskiego, w ramach cyklu pt. „Mowni porady" (Porady językowe), ukazującego się w latach 1956–1973. Niniejszy artykuł prezentuje najbardziej interesujące problemy, podejmowane przez czytelników (ponad 60 korespondentów), którzy wysoko oceniali profesjonalizm, odwagę autora cyklu „porad językowych".

Słowa kluczowe: język ukraiński w Polsce po II wojnie światowej, ukraińskojęzyczny tygodnik „Nasze Słowo", porady językowe

Мова в її писемній чи розмовній формі є важливим елементом культури народу, проявом взаємозв'язку між представниками даного народу, з різних середовищ, різних територій, етнічно приналежних цьому народові, а також між особами, що проживають далеко від рідного краю, на еміграції, в т.зв. діяспорі. Мова як форма національної культури – словесної, понятійної – становить основу єдності всіх представників даного народу, разом з історичними традиціями, почуттям національної і культурної самобутності, державної незалежності[1].

Також українська мова у сучасній її літературній формі є вагомим елементом, об'єднуючим людей, які вважають себе українцями, бо властиве їм почуття української національної свідомості. Українці в усьому світі вважають українську мову своєю рідною навіть тоді, коли іншою мовою, напр. російською, польською чи англійською вони володіють значно краще.

У сучасній Польській державі (III Речіпосполитій) живуть також люди, які мають українську національну свідомість, а їх кількість визначається по-різному. В *Українській Енциклопедії* подається, що українців у Польщі близько 300 000, подібну кількість українців – громадян Польщі подає найновіша 6-томна сучасна польська енциклопедія,

[1] Ширше про це пише, між іншим, Я. Радевич-Винницький у книжці п.з. *Україна: від мови до нації*, Дрогобич 1997, особливо у розділі „Рідна мова і національна ідентичність" (с. 139–144).

а саме: близько 300 000 – 400 000[2]. Важливим фактом є те, що абсолютна більшість українців у Польщі не належить до емігрантів, майже кожен завжди був громадянином Польщі, а більшість з них народилася уже у післявоєнній державі.

Звідки взялися у Польщі українці разом з українською мовою, яка повинна бути і в більшості випадків є рідною мовою українців, що живуть у сучасній Польській Державі?

Це, головним чином, мешканці або вихідці з таких регіонів, які знаходяться на території нинішньої Польщі, які можемо назвати Лемківщиною, західною частиною Бойківщини, Надсянням, Холмщиною, Підляшшям, себто носії лемківських, бойківських, надсянських, волинсько--холмських підляських говірок, які у 1947 р. в результаті проведення акції „Вісла" в абсолютній більшості були насильно виселені на західні і північні землі Польщі[3]. Вони розпорошені по окраїнах держави і тільки небагатьом з них вдалося залишитися на прабатьківських землях. Так ось разом з українським населенням була „переселена" також і українська мова в її літературній і діалектній формах на терени воєвідств західної й північної частини післявоєнної Польщі, де тепер проживає найбільша кількість населення з українською національною та мовною свідомістю[4].

Українська літературна мова вживалася також тією частиною української інтелігенції, яка у міжвоєнному часі вимушено шукала праці в центральній частині Польщі, оскільки в Галичині чи на Волині не могла її знайти, що було зумовлено політикою тодішнього уряду[5].

Знали цю мову також численні репатріанти з території на схід від р. Бугу, які переселилися зі Східної Галичини, Волині, Полісся після Другої світової війни, оскільки цю мову вони вживали перед війною, вивчали її в школах та й не лише в українських, але навіть у польських (коли говорити про Галичину).

У 1947–1956 рр. не було можливості вивчати українську мову в Народній Польщі ні в школі, ні в церкві, ні в будь-яких українських офіційно визнаних товариствах, хіба що в родинних домах. Ця остання можливість теж була обмежена, бо українські переселенці були настільки залякані, що часто уникали прилюдного вживання української мови і траплялося, що не вчили своїх дітей розмовляти українською. Це, звичайно, вельми дивна ситуація в цивілізованому світі. А можна це пояснити тією

[2] Див.: *Українська Радянська Енциклопедія*, т. 15, Київ 1964, с. 122; Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, t. 6, Warszawa 1996, s. 545. За результатами останнього перепису населення Польщі проживає лише 31.000 українців (!), бо частина з українськомовних громадян сучасної Польщі записувалося лемками, білорусами чи навіть поляками, див.: "Наше Слово" 2003, № 26.

[3] Історію виселення українців з їх прабатьківських земель після Другої світової війни подає у деталях: E. Misiło, *Akcja „Wisła". Dokumenty*, Warszawa 1993.

[4] Про українські говірки та їх розташування у сучасній Польщі див.: М. Лесів, *Українські говірки у Польщі*, Варшава 1997.

[5] J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 189–193.

наполегливою міжвоєнною пропагандою, а тим більше післявоєнною, коли витворився стереотип українця з негативними рисами. Вплив усіх цих чинників на зменшення вживання української мови в Польщі став помітним відразу. Почалася ніби стихійна мовна полонізація українців через їхній відхід, хоч і частковий, від рідної мови, що стало особливо відчутним серед деякої частини молоді[6].

Переломним моментом для визнання існування українців у Польщі, а тим самим й української мови, яка має право на нормальний розвиток, був 1956 р., коли вже можна було відкривати перші початкові й середні школи з українською мовою навчання та пункти навчання української мови. Появилися тоді перші документи Міністерства освіти ПНР про форми й методи навчання української мови. Саме у 60-х роках побачили світ перші читанки з української мови у Польщі, а в середині 60-х років у Польщі було вже 134 осередки навчання української мови, в яких вчилося рідної мови понад 3,5 тис. дітей. Школи, однак, не могли охопити усіх українських дітей розпорошених по окраїнах Народної Польщі[7].

Важливу роль для підтримки розвитку української мови та поширення знань про неї почала відігравати тоді у Польщі газета-тижневик „Наше Слово", єдина в тому часі українськомовна газета в ПНР, перші числа якої могли появитися щойно у 1956 р. разом з утворенням з дозволу тодішнього польського уряду Українського суспільно-культурного товариства[8].

Тижневик „Наше слово" виконував протягом багатьох років помітну роль мовного виховання україномовного суспільства в Польщі, м.ін. почерез публікування різних статей, в тому числі циклічних „Мовних порад"[9]. Після того, коли появилися перші статейки про правильність мови, зацікавлення читачів „Нашого Слова" проблемами розвитку української мови виявилося широким і живим, а свідченням того були численні листи до редакції й персонально до автора цих порад у 60-і та 70-і роки (писали люди з Польщі, України, Румунії, Чехословаччини, навіть з Австралії). Різні проблеми появилися в листах читачів, що частково пояснювало зміст редагованих тоді мною численних відтинків „мовних

[6] Більше на цю тему див. M. Łesiów, *O języku ukraińskim i jego nauczaniu,* [w:] *Ukraińcy w Polsce. Poszukiwania i odkrycia*, Koszalin–Poznań 1992, s. 46–47.

[7] М. Лесів, *Українська мова в Польщі*, [w:] *Другий Міжнародний Конгрес Україністів*. Львів 22–28 липня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Мовознавство, Львів 1993, с. 147–150.

[8] Про початки редагування „Нашого Слова" писав м.ін., М. Сивіцький в „Українському Альманасі 1996", Варшава 1996, с. 62–63.

[9] З матеріалів надрукованих у „Нашому Слові", що відносилися до справ української мови, можна згадати такі циклічні статті, крім „Мовних порад", також мої: *Вивчаймо українську мову* у роках 1967–69 (цикл 66 статей); *Міркування про мовні питання* (НС, 1968, №20–21); цикл статей п.з. *Походження українських слів* (НС, 1970–1971, у 14 номерах); *Дещо зі словотвору назв людей* (НС , 1971, №21–23) та довгі цикли розвідок про українські імена в додатку до „НС" – „Наша Культура" в рр. 1976–1988 в кожному майже номері та 16 статей про походження і значення деяких українських прізвищ у „Світанку" – додатку до „НС" для шкільної молоді в рр. 1978–1979 та багато інших принагідних статей про мову, стиль та функціонування української мови в Україні, Польщі й у світі, напр., *Функція слова в поезії* (НС, 1972, №37), численні статті про українські говірки в Польщі тощо.

порад”, друкованих протягом дев’яти років у тижневику „Наше слово” у Варшаві. Може це бути цікавий причинок до історії зацікавлень звичайних нормальних людей долею і розвитком української мови у час, коли ця мова стояла під загрозою своєрідної, у відношенні до різних націй та їх культур і мов, політики в Радянському Союзі та в інших державах, що належали до т.зв. „народних демократій”, в тому числі й у Польщі.

Хто цікавився справами української мови і писав листи до редакції „Нашого Слова” та автора „Мовних порад”? В 1965–1973 рр., себто під час інтенсивного редагування мною майже кожного тижня „Мовних порад”, я отримував численні листи й на основі того, що в мене залишилося в домашньому архіві можу ствердити, що вони походили від понад 60 кореспондентів, головним чином, з території Польщі, що зрозуміло, бо „Наше слово” читалося, насамперед, у Польщі. Я знайшов листи від 35 кореспондентів з Польщі, які підписувалися своїми прізвищами, інколи ініціалами, або групово, напр. читачі з Ґлоґова. Листи з запитаннями, полеміками, інколи гострою критикою походили з таких місцевостей, як: Варшава, Ольштин, Кентшин, Мронґово, Сроково (Ольштинське), Слупськ, Конське Пом., Лемборк, Колобжеґ, Щецін, Ґожів, Вроцлав, Явор Сльонський, Ґлоґув, Свідніца, Зомбковіце, Ополе, Освенцім, Сьрода Сльонська, Краків, Перемишль, Кузьмина б. Перемишля, Любачів, Люблін. Черговість цих місцевостей представляю, обходячи Польщу кругом від Варшави почерез Вармію і Мазури, Помор’я, Любуську землю, Сілезію, Малопольщу аж до Любліна, бо саме в цих місцевостях і околицях мешкали люди, які не боялися писати про мову, інколи полемічно, а хотіли вони, насамперед, більше знати про мову, якою говорять.

На другому місці можна помістити групу кореспондентів з України (їх 12 чоловік). Листи з України приходили з таких місцевостей, як: Київ, Львів, Дрогобич, Дубляни б. Львова, Винники, Коломия, Очеретяне Донецької області.

Ми отримували також листи з Румунії (з Сучави і Плоєшті), був кореспондент з Праги (Чехія) та одна аж з Австралії, де також, як виявилося, читали тоді варшавське „Наше Слово”.

Більшість листів було написаних українською мовою, тільки три листи мали польськомовну форму, а один варшав’янин писав по-українськи латинським шрифтом, пояснюючи це тим, що він був би за латинкою в українському письменстві, що наблизило б українську культуру до Європи. Такої самої думки був мій кореспондент з Плоєшті (Румунія).

Чого хотіли довідатися від нас пильні читачі „Нашого Слова” у 60-і й на початку 70-х років XX ст., себто майже півстоліття тому?

Писали до нас, передусім, люди, які вчилися української мови ще перед війною, як правило в Галичині, а там панувала дещо інша орфографія, ніж на Радянській Україні, а також, певною мірою, дещо

відмінна була нова, особливо технічно-наукова лексика, і тому ці люди не погоджувалися на деякі слова, а особливо на брак літери *ґ*, на спосіб транскрипції запозичених назв і власних імен, прізвищ чи назв місцевостей, підозріваючи насильний вплив російської мови на українську, коли читали не тільки радянські видання, але й „Наше Слово”, яке мусило дотримуватися правопису та лексичної системи, пануючої у мовній практиці тодішньої України.

На цю тему наші читачі інколи писали з обуренням, а навіть підозрювали, що редакція варшавського тижневика помагає засмічувати українську мову. Для прикладу згадаю, що у 1967 р. мешканець Свідніци Сльонської стверджував, що в українській пресі „за багато кальок з російської мови, які лише споганюють нашу мову, а через те тратить вона свою милозвучність”.

Частіше, однак, хвалили дописувачі оцей мовний куточок у варшавській газеті. Напр., відомий тоді письменник старшого покоління, який писав під псевдонімом Панько Щипавка з Лемборка на Помор’ї у 1971 р. відзначав: „Приємно мені Вам погратулювати з приводу арцицікавого мовного кутка в «Нашому Слові», з якого вчуся української мови”. Ф 77-літній мешканець Любачова у листі, писаному 1967 р., виразив свій спротив проти таких слів, як *солдат*, *татуїровка*, але признається: „Якось дуже тяжко мені 77-літньому чоловікові вчитися нашої літературної мови”.

Мешканець Кентшина, що на Мазурах, пише 1969 р. у листі проти таких чужих слів в українській мові, як *айсберг*, *аплодисменти*, *бухгалтер*, *вальдшнеп*, *вірьовка*, *голодовка* та „десятки і сотні їм подібних слів” і ставить серйозне запитання: „хто так засмічує нашу мову і літературу і яка в тому ціль”, виражає своє занепокоєння, що „затреться різниця між українською і російською мовами”, що в українських містах не говориться по-українськи („такої другої подібної дійсності не знайти в цілому світі”) та виражає на кінець свою вельми песимістичну думку: „І пощо нам ці великі гори всяких книг і друкованого слова буцімто в українській мові, якщо це все позбавлене власного обличчя і становить мертвоту в пустирі”.

Читачі з Ґлоґова спільно і відважно, хоч анонімно, написали великого листа, в якому питають про доцільність вживання в українській мові різних слів, підозрюваних у тому, що вони непотрібно запозичені для зближення мови „двох братніх народів”, як тоді офіційно говорилося. Їхній список вміщав десятки, вибраних також з „Нашого Слова”, слів, вжитих, як писали, „непотрібно”, бо є відповідники „свої”. На думку цих читачів, деякі чужомовні слова записані неправильно, напр. *міфи*, *Ейнштейн* чи *Європа*, бо ліпше було б *міти*, *Айнштайн*, *Европа* тощо, а тому, як писали мої кореспонденти, вони цим турбуються, бо „мова повинна бути гарна, звучна, інтелігентна, а не мова шевців й інших півінтелігентів”.

Деякі читачі закликають автора „Мовних порад”, згідно з їхнім формулюванням, „допомогти полоти наші мовні бур’яни”. Абсолютна

більшість дописувачів – це, якоюсь мірою, вельми симпатичні мовні „пуристи”, які дійсно турбувалися про нормальний розвиток мови, яку вважали своєю рідною й частиною їхньої культури. І тому появлялися інколи досить гострі слова на означення того, що їм не подобалося.

Уживання деяких слів чи їх запису читачі називають інколи „профанацією”, „великим злочином” (1966 р.), а про слова німецького походження, які, мабуть, з російської до української прийшли, один пенсіонер з Винник б. Львова писав у 1967 р., вживаючи антинімецьких модних тоді формулювань: „Думаю, що так, як ніхто не жаліє за фашистською Німеччиною, не повинен також і жаліти, коли з нашої мови повикидаємо всякі германізми і мова наша стане справді рідною і незасміченою”. Йшлося тут про такі слова, як напр. *поштамт*, *абзац*, *райсбрет*, *айсберг* і понад 40 інших, які автор листа виписав з української радянської преси й прислав нам з України, щоб ми тут над Віслою пробували з цим явищем боротися.

Відчувалося якесь виняткове довір’я до варшавського „Нашого Слова”, і люди пильно та уважно читали статті на останній сторінці тижневика й живо відгукувалися. Один переселенець з Кентшина пише до Любліна 1966 р.: „Я постійно читаю кожну статтю «Мовних порад», бо справа чистоти нашої мови не є мені байдужа”; а читач зі Львова 1969 р. писав: „«Мовні поради» читаю з великим задоволенням […] цим збагачую знання рідної мови”. Громадянка Австралії, яка виявилася постійним читачем „Нашого Слова” і писала до нас листи з багатьма мовними запитаннями, проблемами, підсумувала свої враження такою узагальненою думкою:

„Опінія про „Наше Слово” є позитивна. Видно, що відносини є до тої міри ліберальні, що дають можливість відстоювати чистоту української мови. І ви це виконуєте сумлінно й відважно. Ваша муравлина праця повинна бути збережена в архіві. Колись може стати цінним доповненням мовознавцям, які будуть описувати окалічену мову”.

Тепер, через 45 років після формулювання такої думки, прийшло мені в голову, що може варто було пригадати оцей час, коли люди не були байдужі до своєї мови, шукали правди, полемізували, читали пристрасно роздуми над мовними проблемами, самі їх формулювали; може варто було б пригадати оцих понад 300 статей, опублікованих у варшавському тижневику „Наше Слово”, написаних протягом дев’яти років (1965–1973) у Любліні, коли ще ніхто не вірив у те, що влада коли-небудь дозволить організувати в нашому місті університетську україністику, а також показати ті листи з усіх усюдів Польщі, України, Румунії, Чехії і Австралії, писані з надією, що дістануть ретельні відповіді на їхні запитання і сумніви[10].

[10] Я пригадав кореспонденцію, між іншим, на цю тему із сином Івана Франка, Тарасом, який у 1969–1971 написав до мене кілька листів, в яких він заторкнув численні проблеми функціонування мови, і ми йому відповідали у цих „Мовних порадах”. Листи Т. Франка у цій справі та відповіді на його сумніви див.: М. Лесів, *Мої писемні контакти з Тарасом Франком*, „Варшавські українознавчі записки”, 23–24, Варшава 2007, с. 342–355.

Я міг би ширше розказати про проблеми, які тоді непокоїли читачів, але в цій порівняно короткій згадці я можу лише заторкнути проблему, яка у новій політичній ситуації вже належить до історії української мови поза Україною, але у тісному зв'язку з тодішньою Україною, історією ще живою, не тільки тому, що з тих осіб своєрідного діяння ще дехто живе, але й тому, що деякі справи правопису, поповнення лексики, чистоти літературної мови, збагачування термінології, гострої інколи дискусії між галичанами і наддніпрянцями залишилося живими і актуальними донині. І це добре, бо й досі люди не залишаються байдужими до розвитку рідної мови, хоч в інших уже обставинах свободи і, можливо, не так уже гостро і хіба з більшими можливостями компромісу.

З детальних справ можу тепер сказати, що в „Мовних порадах" тоді у 60-х і 70-х роках XX ст. на прохання читачів ми пояснювали, оцінюючи деякі проблеми тогочасного правопису[11], вимови, відмінювання слів інколи на ширшому тлі споріднених мов, пояснювали походження багатьох слів[12], які читачі нам представляли до оцінки і проти яких виступали часом рішуче, називаючи їх русизмами, московізмами, а навіть „кацапізмами", також полонізми, які україномовному тижневику, друкованому над Віслою, натурально появлялися, ми інколи признавали читачам рацію, але й пояснювали, що вони можуть помилятися, бо на справу дивляться з такої точки зору, що, мовляв, „у нас так не говорили". Люди шукали відповіді на те, як перекласти якесь польське слово чи фразу на українську мову, бо нема словників чи те, що в словниках такого слова не пояснюють, бо польсько-українські словники, якщо вони навіть і є, невеликі за обсягом. Люди питали також про походження їхніх імен, прізвищ, місцевостей, в яких живуть. Та багато інших проблем, які виходили частково поза мовознавство, бо ж мова, як відомо, дзеркало народної культури й історії. Приходилося вдаватися також в інші регіони гуманітарних, в тому числі й історичних наук.

Представляю історію наших діянь з-перед близько 50 літ тепер, коли офіційно признана владою 1989 (KUL) і 1991 (UMCS) університетська україністика у Любліні уже рахує собі майже 20 років, увійшла вже в дозрілий вік. А матеріали, на яких основані факти і спогади і які тут коротко викладено, значною мірою вже історичні і варті опублікування з метою збереження пам'яті про те, що діялося в люблінській мовознавчій україністиці майже 50 років тому. Наведені тут матеріали стосуються часу,

[11] Напр., широке пояснення сенсу й потреби вживання апострофа в українському правописі (НС, №18, 1965), про скорочення титулів „магістр" і „доктор" в українській писемній практиці (НС, №30, 1965), справа правопису українських складних прийменників (НС, №34, 1965), чому під час пишемо осібно, якщо польське podczas пишеться разом (НС, №52, 1965) і багато інших проблем.

[12] Напр., ми відповідали на запитання одного з читачів „Як має називатися перше молоко від корови по отеленню? Лемки називали сяра, на Покутті – кулястра, а на Україні – молозиво" (НС, №52, 1966), чи на питання іншого кореспондента: „Що означає слово невіглас і звідни воно в українській мові взялося" (НС, №28, 1965) і багато інших.

коли українська мова не мала можливості розвиватися й функціонувати нормально, мають важливе значення також для функціонування української мови також поза кордонами України.

THE HISTORY OF DISSEMINATION OF KNOWLEDGE ON THE UKRAINIAN LANGUAGE IN POLAND IN 1960–70

Summary. In post-WWII Poland the Ukrainian language was the mother tongue of ca. 300.000 Polish citizens with the Ukrainian national consciousness. Until 1956 it was not possibile to learn Ukrainian in Poland even at elementary and secondary levels at state schools. In later years the Ukrainian schools in Poland also developed very inadequately. Under thouse circumstances a great role in the dissemination of the knowledge of Ukrainian in Poland fell to the only Ukrainian-language weekly *Nasze Słowo* that has continued to appear since 1956. It has published many articles supporting the Ukrainian language, of which the major series was „Movni porady" (Language guidance), run in 1956–1973. It had worldwide readership concerned with the development of Ukrainian and a desire to learn its system and history. The present paper gives examples of more interesting matters brought up by the readers (over sixty correspondents), who highly regarded the reliability, professionalism and courage of the editor of these 'language guidance' series, when dissemination of Ukrainian was discouraged in Poland and in Soviet Ukraine. Some of the issues have retained their topical character even today, when we are celebrating the twentith anniversary of the establishment of the Ukrainian studies at the Catolic University and at Maria Curie-Sklodovska University.

Key words: Ukrainian language in post-WWII Poland, Ukrainian-language weekly *Nasze Słowo,* language guidance